

Rick Honings

***Een orang-oetan
in Haarlem***

*Stichting Bilderdijk Haarlem
Uitgeverij De Zingende Zaag*

Toen Bilderdijk zich in april 1827 in Haarlem vestigde, was hij een zeventig jaar oude grijsaard. Daarvoor had hij tien jaar in Leiden gewoond, waar hij de gelukkigste jaren van zijn leven had beleefd. Gelukkig, omdat hij zich, naast zijn geliefde vrouw Katharina Wilhelmina Schweickhard, omringd wist door een schare trouwe volgelingen, die hem steunde in zijn strijd tegen de verfoede geest der eeuw. Vooral Isaac da Costa ontpopte zich als de meest fanatieke verdediger van het gedachtegoed van zijn leermeester. Toen hij in 1823 zijn beruchte manifest *Bezwaren tegen den geest der eeuw* publiceerde, juichte Bilderdijk, en stortte hij zich vol vuur in het debat. Daarnaast was Bilderdijk in Leiden voor het eerst in zijn leven verlost van zijn immer terugkerende geldzorgen.

De dichter was bovendien bijzonder productief; vaak sprak hij nachtenlang in verzen, die zijn vrouw dan haastig en met verkrampde hand noteerde. Naar eigen zeggen werden zijn gedichten als water uit een fontein vanuit zijn ziel de wereld in geschoten. Het resultaat is ongelooftlijk: hij publiceerde in deze periode van zijn leven vijftientig dichtbundels, en tal van andere werken. In 1827 kwam aan zijn Leidse periode een einde, nadat zijn familie - als gevolg van de slechte ventilatie van het huis aan de Oude Singel - bijna om het leven was gekomen bij een kolendampvergiftiging. Bilderdijk-biograaf Kollewijn schrijft hierover: 'Om de kamer althans eenigszins te verwarmen, werden er doorgebrande kolen op den haard gelegd. Een tijd lang ging dit goed; maar eens, in een der eerste nachten van 1827 [...] kostte de gevaarlijke liefhebberij van kolen in het vertrek te brengen bijna aan de geheele familie het leven. Lodewijk [Bilderdijks zoon] werd 's nachts wakker met zware

hoofdpijn en misselijkheid. Zijn vader wilde opstaan om hem te helpen, maar sloeg, door kolendamp bevangen, tegen den grond. Gelukkig kwam er bijtijds hulp.¹⁾ Voor Bilderdijk stond vanaf dat moment vast dat hij zou verhuizen. In Leiden kon hij echter geen geschikte woning vinden. Daarom ging hij naar Haarlem, maar niet dan nadat hij zijn geliefde Leiden nog één maal had bezongen in het gedicht 'Afscheid aan Leyden':

Doch gy, ô Leyden, bloem der steden;

Neem dit vaarwel des Grijsaarts aan!

Herdentk gy me, ô herdenk dit heden,

En zeg: Hy is ter dood gegaan. -

Blijmoedig des! Ja, 'k ga blijmoedig;

De weg des grafs zij zacht of bloedig,

De doodvljm boort ook heen door 't dons.

Vaarwel; en, blijft er van mijn zangen

Nog iets in uwen luchtkring hangen,

Zeg dan: HY LIJFT ZIJN HART BY ONS.

Dit afscheidsgedicht werd Bilderdijk in Haarlem niet in dank afgenomen; een aantal passages was dan ook niet bepaald positief over de stad.

'En thands! op 't einde van mijn dagen,' schreef hij onder meer, 'Moet dit mijn uigemergeld rif / Een handvol lijkzand af gaan vragen / Aan 't vreemde

Kenn'merlander klijf.²⁾ De Haarlemse boekhandelaar Vincent Loosjes, die lid was van het dichtgenootschap Democriet, voelde zich geroepen de oude dichter van republiek te dienen. Hij schreef een yinnige parodie op het gedicht, gebruik makende van Bilderdijks rijmwoorden:

Laat, eindigen uw gramme dagen,

Uw van den tijd doorvreten rjf,

Waar 't wil, een weidsche grafzuil vragen,

Slechts niet in 't Kennerlandse klijf [...]

Het werd gepubliceerd in de *Vaderlandse Letteroefeningen* van 1827³⁾ maar werd pas in 1986 door een groep onderzoekers opnieuw onder de aandacht gebracht.

Het lijkt geen twijfel dat Bilderdijk van het bestaan ervan op de hoogte is geweest.

Niemand heeft het doodsverlangen zo hartstochtelijk beschreven als Bilderdijk.

In Haarlem kreeg dit reikhalzen naar het graf een extra impuls. Geen vreemdelling,

'neen ô neen', zou zich vrijwillig in Haarlem vestigen, meende hij; hij vond het een

smertige en luidruchtige stad. Dat kwam al duidelijk naar voren uit de brief die

Bilderdijk vlak na zijn aankomst, op 28 april 1827, aan Isaäc da Costa stuurde:

'Zie daar my dan in mijne nieuwe woonstede te Haarlem [...] Ik verbeeldde my hier een stad van stilte en rust te vinden, doch ik ben hier wel in de meest- en hevigst- verbeeldbare woeligheid, geraas, geschreeuw en onrust by dag en nacht, t'huus gekomen.⁴⁾ Bilderdijk bleef tot aan zijn laatste snik naar Leiden verlangen.

'Ach, had de wereld dan niet meer bewoonbre hoeken? / Ik, zoo aan Leydens lucht en zachte rust verknocht! 't Is of ge op Zemblaas ijs naar onzen Tarwoogst zocht,' schreef hij in Haarlem.

Het lijkt een gerechtvaardigde vraag wat Bilderdijk nu eigenlijk zo erg vond aan Haarlem. Het antwoord kunnen we afleiden uit brieven en gedichten die de dichter telkens weer doorspekte met klachten over de stad. In 1827 schreef hij het gedicht 'Haarlem', dat hieronder staat afgedrukt en dat met recht als een haardicht kan worden bestempeld. Hoewel Bilderdijk in de loop der jaren een drietal huizen bewoonde - in de Dansstraat, aan de Bakenessergracht en op de Grote Markt - kon hij nergens de rust vinden die hij zocht, en die hij wel in Leiden meende te hebben gehad. Hij vond Haarlem nog net niet vergelijkbaar met Jericho, de bijbelse stad die in het Oude Testament door de Israëlieten tot aan de grond toe werd afgebrand, maar veel scheelde het niet. Haarlem was immers eveneens 'tot puin en woesterny vervallen'. Elders verwoordde hij het als volgt: 'Een omtrek van een stad, die omdanst in heur wal, / Van wildernis vervuld, en afbraak, en verval'.⁵⁾ Nauwelijks één vierde deel van de stad was in zijn ogen bewoonbaar; alleen het centrum rondom de Grote Kerk was 'opgekuischt'. Alsof het 'uitwendig' allemaal nog niet erg genoeg was, zat de stad ook 'inwendig' vol plagen: de huizen zaten vol krioelend ongedierte, stonken en tochten door de vele spleten en gaten.

Maar het ergste van alles waren toch wel de Haarlemmers zelf, en vooral het helse kabaal dat ze voortbrachten. 'Luinheid, onbekwaamheid en brutaliteit teekent de

Haarlemmers uit, en met hun te spreken is my niet mooglijk om hun geweldig klinkende stem die my de ooren verdooft, '⁶⁾ schreef hij in een brief aan Da Costa. De Haarlemmers waren volgens hem niet in staat om normaal met elkaar te communiceren:

Men schreeuwt elkandren toe als uit metalen longen,

Of als door de engte van een spreektrumpet gewrongen,

En hart en zenuw schokt wanneer 't door 't oorvlies boort [...]

De persoon 'die hier rust verlangt voor 't kranke lijfsgestel' vraagt volgens de gegrieffde dichter 'met gelijke kans naar hemel in de Hel.' Het straatgewoel en de immer zuipende en schreeuwende Haarlemmers snoerden zelfs de leuwerken de mond. Geen wonder dat ze Bilderdijk dag en nacht pijnigden:

Vergeefs hoopt ge in den nacht op sluimring. Tot den uchtend

Ligt daar de kranke in 't bed, naar 't oogeblik verzuchtend

Dat d'afgefolterde eens een oogwenk slaaps verleen '!

Die hoop blijft onvervuld, vliegt met den morgen heen,

En keert niet, dan om 't graf tot rustkoets aan te wijzen. [...]

Ook de Haarlemse kinderen waren in Bilderdijks ogen bedorven. Normale kinderen zijn lief, bevallig, en lachen altoos hun beminnelijkste lach. Zo niet die in Haarlem.

Die rammelen met alles wat geluid voortbrengt. Aan hun gelaat viel volgens Bilderdijk reeds af te lezen, wat ze later zouden worden, namelijk brutale, woeste en vooral ook luidruchtige Haarlemmers, net als hun ouders.

Een enkele keer is Bilderdijk milder over de stad en haar inwoners, waarschijnlijk dankzij de vriendschappelijke omgang met personen als Abraham de Vries en Jan van Wahré. In 1828 schreef Bilderdijk zelfs: 'Wy ontmoeten of ondervinden hier in dit Haarlem vele, zeer vele deeleming en hartlijke oplettenheid, en nooit had ik my iets dergelijks kunnen voorstellen. Ja meer, en inniger, dan wy in Leyden hadden kunnen genieten.'⁷⁾ In een andere brief vertelde hij: 'Zeker is het, dat wy hier eene algemeene goedwilligheid van de weldenkenden en welgevoolende Christenen ontmoeten, die het hart weldoet en tegen een aantal ongelegenheden opweeft.'⁸⁾

Toch zorgden persoonlijke gebeurtenissen in het leven van de dichter ervoor dat hij zich in Haarlem steeds ongelukkiger ging voelen. Sinds zijn vertrek uit Leiden namen zijn geestelijke vermogens almaar verder af. 'Onder dit schrijven vallen my de oogen toe,'⁹⁾ schreef hij in een brief aan Isaäc da Costa. Vaak zat hij thuis voor zich uit te staren, slummerend en verdoofd door de opium. Rond de St. Bavokerk, waar zijn huis op uitkeek, meende hij dan 'lichten, schimmen, en allerlei wonderlijkheden te zien'¹⁰⁾ zo lezen we in het dagboek van Nicolaas Beets, die dit weer van de oude Haarlemse dichter Jan van Wahré had gehoord. Hij ontving bijna geen

visite meer, op de - vaak buitenlandse - bezoekers na, die over de dichter gehoord hadden, en hem als een toeristische attractie kwamen bezichtigen. 'Zy hadden my 't air van (als meer gebeurt) my slechts eens te komen bekijken als een soort van Orang-outan, ¹¹⁾ schreef Bilderdijk over het bezoek van enige Duitse geleerden. En toen kwam op 16 april 1830 ook nog eens zijn geliefde vrouw te overlijden. Daardoor raakte hij zijn enige troost, het licht in zijn verduisterd leven kwijt. 'Zy leeft en juicht daarboven, en weenende staar ik haar na, ¹²⁾ schreef hij overmannd door verdriet.

Nu had hij alleen nog maar zijn zoon Lodewijk, bij wie hij niet enkel figuurlijk steun vond, zoals blijkt uit een notitie van Nicolaas Beets: 'Hy ging altijd leunende op den schouder van zijn zoon Lodewijk. Hy droeg een groote driekanten hoed en de kleeding die daar by behoort. Zijn gelaat was zeer ingevallen, en deed een alleronangenaamst effect; vooral als hy vriendelijk lachte, wat hy altijd deed als hy den hoed afnam. ¹³⁾ Nog even strompelde de dichter door het aardse tranendal, om op 18 december 1831 het moede hoofd voorgoed te rusten te leggen. Te rusten? Direct na zijn overlijden moest hij nog op zijn sterfbed geschilderd worden, en moesten er nog gipsen afdrukken van zijn rechterhand worden vervaardigd. Bovendien werd er een gipsen afdruk gemaakt van zijn gelaat; het beroemde dodenmasker. Dat daarbij delen van des dichters baard en wenkbrauwen werden uitgerukt, deerde niet.

Zijn hoofd was immers al goeddeels kaalgeknipt, vanwege de grote vraag naar haarlokken van de beroemde negentiende-eeuwse dichter. J. J. F. Wap wist er een te bemachtigen, en schreef er een moraliserend versje bij:

Wat zal dit nietig, maar hoogst-kostlijk overschot
Tot aangedachtenis des grootsten Dichters strekken?
Neen, 't moge ons in de ziel alleen steeds 't denkbeeld wekken,
Dat stof behoort aan de aard', 't oneindige tot God. ¹⁴⁾

Op 23 december 1831 werd Bilderdijk begraven in de St. Bavokerk op de Grote Markt. Zo vond hij in Haarlem, de stad die hem gedurende zijn laatste levensjaren zo kwelde, toch nog de rust, waar hij een groot deel van zijn leven zo vurig naar verlangd had.

Noten

- 1) Kollwijn, *De Navorscher*, 1891, p. 44
- 2) Bilderdijk, *Dichtwerken XII*, p. 339-341
- 3) *Vaderlandse Letteroefeningen van 1827*, deel II, p. 389-391
- 4) Büch, 1988, p. 5
- 5) Bilderdijk, *Dichtwerken XII*, p. 341
- 6) Kollwijn, *Bilderdijk, zijn leven en zijn werken*, II, 1891, p. 329
- 7) Kollwijn, *De Navorscher*, 1891, p. 48
- 8) Kollwijn, *Bilderdijk, zijn leven en zijn werken*, II, 1891, p. 335
- 9) Büch, 1988, p. 5
- 10) Beets, 1983, p. 136
- 11) Kollwijn, *Bilderdijk, zijn leven en zijn werken*, II, 1891, p. 337
- 12) Büch, 1988, p. 7
- 13) Van Zonneveld, 1984, p. 14
- 14) *Gedenksuil voor W. Bilderdijk*, 1833, p. 127

Bibliografie

- Beets, Nicolaas: *Het dagboek van de student Nicolaas Beets*. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door Pieter van Zonneveld. Den Haag: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, 1983.
- Bilderdijk, W.: *De dichtwerken van Bilderdijk*. Ed. I. da Costa. 15 dln. Haarlem 1856-1859.
- Büch, B.: *Onder dit schrijven vallen my de oogen toe.* *Willem Bilderdijk en Haarlem*. Amsterdam 1988.
- Clercq, W. de [e.a.]: *Gedenksuil voor W. Bilderdijk*. Amsterdam 1833.
- Kollwijn, R.A.: *Bilderdijk. Zijn leven en zijn werken*. Naar oorspronkelijke en voor een groot gedeelte onuitgegeven bescheiden samengesteld. 2 dln. Amsterdam 1891.
- Kollwijn, R.A.: *'Bilderdijkiana'*. In: *De Navorscher* (1891), p. 43-48.
- Zonneveld, P. van: *'Nicolaas Beets over Willem Bilderdijk'*. In: *Het Bilderdijk-Museum, Mededelingenblad van de Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum'* 1 (1984), p. 14-15.

Een orang-oetan in Haarlem van Rick Honings werd geschreven ter gelegenheid van de 175ste sterfdag van mr. Willem Bilderdijk op 18 december 2006. De strikt eenmalige oplage bedraagt 500 exemplaren, bestemd voor de met de hand gemaakte *Bilderdijk-kist 1831-2006*, een uitgave van *Siching Bilderdijk Haarlem* in samenwerking met de *Haarlemse Ligerverij De Zingende Zaag*.